

URTX

L'ORIGEN D'UNA LLEGENDA MEDIEVAL AGRAMUNTINA:
L'ESCRIPTOR DEL SEGLE XVI FRA ESTEVE BARELLES

Virginia Costafreda Puigpinós

L'ORIGEN D'UNA LLEGENDA MEDIEVAL AGRAMUNTINA: L'ESCRITOR DEL SEGLE XVI FRA ESTEVE BARELLES

Abstract

Aproximación a la obra del fraile franciscano Esteve Barelles, autor de una narración legendaria de los tiempos de la invasión musulmana, donde la heroína era una doncella de Agramunt. El libro, publicado el año 1600, fue muy conocido y polémico en su tiempo y en la historiografía posterior. Se analizan las posibles razones del autor para crear esta leyenda y querer dar aires de verosimilitud a la narración.

Approach to the work of Franciscan friar Esteve Barelles, author of a legendary narrative from the time of de Muslim invasion, in which the heroine was a maiden from Agramunt. The book, published in 1600, was quite well know and controversial in its time and in the later historiography. The author's reasons for creating this legend are analyzed together with his attempts to make the story seem authentic.

Paraules clau

Llegenda medieval, Esteve Barelles, XVI, franciscans.

Introducció

La llegenda de *La Delfina* és una narració tradicional de la vila d'Agramunt ambientada en els anys en què els musulmans ocuparen aquesta zona de l'actual Catalunya. Es tractava d'una heroïna, filla dels senyors cristians d'Agramunt, però raptada i afillada per un rei musulmà, que es féu famosa per les seves gestes guerreres i que acabà casant-se amb el que havia d'esdevenir futur comte.

La llegenda es troba especialment fixada en la memòria popular dels agramuntins en referència a un indret dels afores de la vila, en el camí vell de Mafet, conegut com la Roca de la Delfina, on segons la tradició el rei musulmà trobà el nadó en braços de la seva dida morta. El carro on viatjaven fugint del setge de la vila s'estavellà en aquest indret proper al Rec Salat en ser atacats pels musulmans.

Al llarg del segle XX diferents escriptors agramuntins hi van fer referència però en cap cas no van aportar cap dada sobre l'origen d'aquesta llegenda. El costum, pel que fa a aquestes narracions, seria pensar que foren fruit de la tradició i de la transmissió oral o bé, de la fabulosa fantasia del primer autor que les va escriure. Tot i que, molt probablement, podrien deure's a la conjunció de les dues causes a la vegada. Així, pel que fa a aquesta obra en concret podem donar com a bons aquests dos orígens, però l'autor fantasiós que hi va intervenir seria molt més reculat en el temps del que en un principi

podíem imaginar i no es tractaria d'un personatge anònim, sinó que va ser un autor identificat i força polèmic al seu temps i en la historiografia posterior.

L'autor de la narració base de la llegenda no fou altre que el frare franciscà Esteve Barelles en la seva obra *Centuria o historia de los famosos hechos del gran conde de Barcelona don Bernardo Barcino y de don Zinofre, su hijo, y otros caballeros de la provincia de Cataluña* que sortí a la llum l'any 1600.¹

Portada de la *Centuria* del franciscà Esteve Barelles publicada l'any 1600.

Al gravat hi apareix l'escut d'armes que ell atribueix als comtes de Barcelona. (Biblioteca de Catalunya)

¹ BARELLES, Esteve: *Centuria o historia de los famosos hechos del gran conde de Barcelona don Bernardo Barcino, y de don Zinofre, su hijo, y otros cavalleros de la provincia de Cathaluña*, Barcelona, Casa Sebastián de Cormellas, 1600. Actualment es conserven exemplars d'aquesta obra a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona i a la Biblioteca de Catalunya, encara que l'únic exemplar d'aquests que hem localitzat i que es trobi complet amb el pròleg és el d'aquesta última institució.

Indret de l'antic camí vell que va d'Agramunt a Mafet anomenat la Roca de la Delfina.

La tradició hi situa el lloc on el rei moro trobà el nadó. (Autora: Virginia Costafreda)

L'obra de Barelles no hauria tingut més transcendència sinó fos perquè aquest autor va voler donar aires de versemblança a la narració i va atribuir el seu origen al manuscrit mal conservat d'un rabí contemporani dels fets narrats. De tota manera, el personatge de la Delfina no té cap base real i la relació que estableix Barelles amb els comtes de Barcelona no té tampoc cap mena de fonament. La narració cal considerar-la com un llibre de cavalleries sense valor històric.

La llegenda i els escriptors agramuntins

Tot i que a mitjan del segle XIX un lletraferit agramuntí Antoni Viladot i Sanuy li donà forma literària, no va aportar cap referència d'on havia tret la notícia d'aquesta narració que titulà *Petronila de Agramunt o sea la Delfina*. Fins i tot, aquest escrit estava destinat, i aprovat per la redacció, per inserir-lo en el *Diccionario de mujeres célebres* que es publicava a Madrid l'any 1856, i del que només van veure la llum alguns pocs lliuraments. Aquest fet dóna idea de la fama que

tenia el personatge de la nostra heroïna, que, fins i tot, la consideraven una celebritat a nivell de l'estat.

En canvi, Frederic Renyé i Viladot en el seu estudi sobre Agramunt de l'any 1880 a l'*Album històric, pintoresc i monumental de Lleida i sa província*², ja mencionava que l'episodi provenia de la novel·lesca obra de fra Barelles i d'alguns altres cronistes com Turpin. A més, també afegia que si l'episodi no hagués vingut en part confirmat per la tradició no s'atreveria a mencionar-lo. Renyé ja s'adonava que els personatges mencionats en la narració no pogueren intervenir durant els anys de lluites amb els musulmans. Fins i tot, apuntava que potser la narració que conservaven els d'Agramunt hagués nascut d'haver-ho llegit en els cronistes esmentats. Renyé també mencionava una altra tradició vinculada al mateix indret de la roca del Rec Salat. Així, era fama que l'estimada d'un cabdill musulmà, que caigué presoner i morí dins de la vila, al marxar vídua i sola, s'assegué damunt la roca i girant els ulls envers el

² PLEYAN DE PORTA, Josep i altres: *Album històric, pintoresch y monumental de Lleida y sa provincia*, Lleida, Estampa de Josep Sol Torrens, 1880, pp. 21-22.

poble exclamà: Ja no seràs Agramunt, en endavant sols per a mi pots ser Agremont! És a dir, que aquest indret agramuntí conservava com a mínim dues llegendes dels temps de l'ocupació musulmana.

Posteriorment, altres escriptors agramuntins també comentaren la llegenda de la Delfina, tot i que no mencionaren el seu origen, detall que segurament deuriem desconèixer. Així, Joan Puig i Ball (1935)³ va publicar el text íntegre d'Antoni Viladot, tot i voler deixar molt clar que es tractava d'una narració que, per suposat, no era verídica. Més endavant, Joan Viladot i Puig (1961)⁴ també recollí una síntesi de les planes escrites pel seu avi patern Antoni Viladot.

L'autor fra Esteve Barelles

No tenim constància de gaires dades biogràfiques d'aquest autor, a excepció de les que ell mateix ens dona en la seva obra. Així, puntualitza en el seu text, que l'any 1553 havia observat una tapisseria en el rerecor de l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona.⁵ Per tant, podem deduir que havia nascut en la primera meitat del segle XVI. També sabem que fou frare predicador de l'orde dels franciscans i que l'any 1597 tenia el càrrec de guardià en el convent de Jesús de Lleida. Segons ens informa el pare Marca, Barelles va destacar com a cèlebre predicador.⁶ El pare Josep Martí ens aporta la notícia que fa a aquest frare originari de Girona i que hauria mort a Barcelona entre 1631 i 1635.⁷

El mateix autor ens explica que l'any 1576 arribà a les seves mans el manuscrit del rabí Capdevila i fou després quan anà a l'Acadèmia Complutense per acabar els seus estudis i on redactà la seva obra.

El seu únic llibre conegut i conservat és la *Centuria o historia de los famosos hechos del gran conde de Barcelona don Bernardo Barcino y de don Zinofré, su hijo, y otros cavaleros de la provincia de Cathaluña* que fou publicat a Barcelona l'any 1600 per la Casa Sebastián de Cormellas. Aquesta obra fou reeditada amb diversos canvis els anys 1776-1777 per Pedro Àngel de Tarazona.

El convent de Jesús de Lleida

Una de les dades més significatives sobre l'escriptor Barelles la tenim en la seva pertinença al convent de Jesús de frares franciscans de la ciutat de Lleida.

El convent de frares franciscans de l'observança, anomenat de Jesús, fou fundat a Lleida l'any 1444. A partir de 1517 els observants tingueren independència total, i en aquells anys ja hi havia més frares observants que els primitius conventuals. Més endavant, l'any 1567, els conventuals s'uniren de forma forçada als observants en tota la corona hispànica per una ordre papal arran de les pressions del rei Felip II. Per tant, es fusionaren els dos convents de franciscans de la ciutat de Lleida i l'antic convent de fra menors, panteó del rei Alfons el Benigne, fou ocupat per les monges clarisses. El col·legi de teologia dels franciscans de Lleida, com també el dels dominics, no tenien caràcter universitari i eren simplement per als alumnes dels seus convents.

Per tant, a finals del segle XVI, quan hi residia el frare Esteve Barelles, els franciscans de Lleida es trobaven units en un sol convent, el de Jesús, proper a l'església de Sant Salvador (avui, plaça de Mossèn Cinto). D'aquest edifici, com dels altres convents de la ciutat, en fou ordenada la demolició per les autoritats franceses l'any 1644 durant la guerra dels Segadors. Després del conflicte bèl·lic el van tornar a reconstruir però arran de la posterior guerra de Successió fou enderrocat definitivament.⁸

Vista de la vila d'Agramunt a finals del segle XIX.

S'observa al marge dret les restes del convent de franciscans de Sant Bonaventura.
(Autor: J. Manetes)

³ PUIG I BALL, Joan: *Agramunt. Ensayo folklórico, histórico y artístico*, Manresa, Imprenta y Encuadernaciones de San José, 1935, pp. 88-98.

⁴ VILADOT I PUIG, Joan: *De l'Agramunt pretèrit*, Lleida, A.G. Ilerda- P. Guimet, 1961, pp. 155-158.

⁵ BARELLES: *op. cit.*, p. 7.

⁶ MARCA, Francesc: *Crónica de la provincia franciscana de Cataluña*, Madrid, Editorial Cisneros, 1987, v. II, p. 311.

⁷ *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Editorial Claret, 1998.

⁸ SANAHUJA, Pere: *Historia de la seráfica provincia de Cataluña*, Barcelona, OFM, 1959, pp. 303-304.

Les suposades fonts inèdites de Barelles

En el pròleg de la *Centuria* el mateix autor ens informa de les seves suposades fonts. Així, l'any 1576 arribà a les seves mans el manuscrit, molt deteriorat i trencat, que va escriure el rabí Capdevila, fill de pares nadius cristians naturals del lloc de Duesaigües⁹, i que vivia a la vila de Montblanc. Capdevila fou afillat per un rabí anomenat Rubèn Hiscar, que se'l va emportar en la retirada a les muntanyes, tal com es van veure obligats els cristians davant la invasió musulmana. Aquest rabí el va ensenyar en lletres divines i humanes i així Capdevila es va poder dedicar a escriure en diverses llengües.

Més endavant, Barelles, també segons les seves paraules, es va desterrar voluntàriament de la província tarraconense catalana i es va traslladar a l'Acadèmia Complutense. Es tractava del centre universitari d'Alcalà d'Henares, fundat aquell mateix segle pel cardenal Cisneros. Amb aquest trasllat Barelles tenia la intenció de completar els seus estudis i acabar els seus treballs sobre la *Centuria*. En aquesta escola va conèixer el catedràtic Hernando Díaz, expert en llengua hebrea i medicina, a qui va comunicar el seu treball i va oferir els papers manuscrits. A partir de les consultes amb aquest catedràtic, Barelles va poder concloure la seva obra. Pel que fa al professor Hernando Díaz, amb qui, suposadament, consultà els papers del rabí Capdevila, sabem que aquest catedràtic exercí el seu mestratge a l'Acadèmia Complutense a mitjans del segle XVI.¹⁰ Els franciscans en aquells anys tenien assignada una plaça o col·legiatura en aquesta universitat d'Alcalà d'Henares on enviaven els seus estudiants.

De cara a publicar la seva obra, Barelles no va creure necessari més que buscar el patrocini i empara dels diputats de Catalunya als que va dedicar la seva *Centuria*. De tota manera, també va haver de seguir un llarg procés de més de tres anys i mig fins a obtenir la autorització per poder-la publicar. Així, el febrer de 1597 ja tenia l'aprovació del seu superior fra Guerau Jaubert,¹¹ ministre provincial a Catalunya, i aquell mateix any també la del

prelector en teologia i guardià del convent de Jesús de Barcelona. Fins al cap de tres anys més no va obtenir l'autorització per la impressió per part de fra Salvador Pons, de l'orde dels predicadors, catedràtic de Sagrada Escripura a la Universitat de Barcelona i comissionat pel bisbe. Aquest teòleg, més preocupat probablement per la moral i ortodòxia catòlica del text que pel seu contingut històric, elogiava la labor de Barelles en aconseguir descobrir el que fins llavors estava ocult i amagat. Finalment, va venir l'aprovació del mateix bisbe Alonso Coloma i també la del virrei de Catalunya, el duc de Feria. Un llarg procés per obtenir l'autorització, on destacava sobretot la censura eclesiàstica i finalment la reial, però on es troba a faltar l'opinió d'un expert en el tema que pogués avalar el valor de l'obra de Barelles.

Pel que respecta al frare Salvador Pons sabem que també va intervenir pocs anys més tard en la autorització per imprimir la *Crònica* de Jeroni Pujades. Aquest frare dels predicadors també va ser autor de diverses obres sobre vides de sants, un gènere molt cultivat pels autors eclesiàstics, on podem sospitar ben poc rigor històric. Potser Barelles es va veure obligat a inventar-se una font per a la seva narració per poder aconseguir superar la fèrria censura tant de la seva pròpia orde com la dels predicadors. Al tractar-se d'un eclesiàstic aquesta censura encara devia ser més restrictiva. El mateix pare Sanahuja, també de l'orde dels franciscans, en la seva nòmina sobre els escriptors d'aquest orde cita quatre autors del segle XVI, però només Barelles va escriure sobre temàtica no religiosa. Tampoc cap autor franciscà del XVII no va escriure una obra profana.¹²

De tota manera, les fonts esgrimides per Barelles porten ràpidament a pensar que si aquest autor va aconseguir algun document antic, aquest no seria ni molt menys de l'extensió de la seva obra i que en tot cas només li hauria aportat algunes notícies sobre els fets. Fins i tot, la suposada font de Barelles sembla excessivament ingènua i fàcilment a descartar com a falsa per un historiador. Potser Barelles només pretenia enganyar elsensors eclesiàstics de l'època, que podem

⁹ Municipi de la zona muntanyosa del Baix Camp.

¹⁰ PASQUAL BAREA, Joaquín: "Poema inédito de Arias Montano a don Hernando de su etapa complutense influida por Marcial", *Revista Agustiniana*, XXXIX, 120, 1981, pp. 1017-1027. Segons aquest estudiós Hernando Díaz fou el professor a qui Arias Montano dedicà el seu poema. Arias Montano, sacerdot i gran hebraïsta, col·laborà en l'edició de la Bíblia Poliglota i va tenir problemes amb la Inquisició, per relació amb ambients espiritualistes.

¹¹ Tenim documentat a fra Guerau Jaubert entre els anys 1596 i 1600 com a provincial de l'orde dels franciscans. SANAHUJA, Pere: *op. cit.*, p. 591.

¹² SANAHUJA, Pere: *op. cit.*, p. 389.

pensar que tenien ben poca formació històrica, i poder així aconseguir la publicació de la seva obra. O bé, es tractava d'un altre element més de ficció.¹³

Les fonts conegudes de Barelles

Al costat de les estranyes invencions de Barelles també s'hi troba el coneixement d'alguns personatges històrics que els autors precedents havien anat introduint en les seves obres i que ell recull. Així, en la crònica titulada *Flos mundi*, redactada per un autor anònim el 1407, ja s'hi troba l'intent de relacionar els personatges comtals amb figures il·lustres de la història europea i així magnificar la seva llegenda. En aquesta obra s'hi descobreix el nom del pare de Guifré el Pelós, a qui s'anomena com a Sinofré, i que també és el nom que li atribueix Barelles. Més endavant, Tarafa (1553) menciona la dona del Pelós, Guindelvindis que també utilitza el nostre autor.

Per altra part, Barelles també utilitza creacions llegendàries d'autors anteriors, com la descripció que el franciscà fa del Pelós, que pot procedir de Marineu Sícul (1509), que també qualificava al comte de bellíssim. Així mateix, el nostre frare també fa nombroses al·lusions als fets d'Otger i els Nou Barons, una llegenda que s'ha atribuït a Pere Tomic i a la relació que aquest escriptor va tenir amb la casa de Pinós, ja que en fou arxiver.¹⁴ Així, en la llista dels Nou Barons, el segon per ordre d'importància després del senescal Montcada és Galceran de Pinós, un llinatge molt avesat a les llegendes. Tomic també mencionava un comte Bara que erròniament situava a l'època romana i que també es recollí a la *Centuria*.

Per tant, Barelles coneixia les obres dels autors precedents que havien tractat aquests fets en general de forma molt llegendària, tot i que també hi introduïren algunes dades certes. Així, durant el segle XVI, proliferaren molt les llegendes dins dels textos historiogràfics. També podia haver-ho llegit a través de Beuter (1551), autor que recollí les aportacions mencionades de *Flos mundi* i de Tomic. De tota manera, no deuria conèixer

la recent obra de Francesc Calça (1588)¹⁵, el primer autor català que utilitzava directament les fonts historiogràfiques franques i que va suposar un progrés a favor del millor coneixement de la història comtal. Tot i que Calça fou un dels primers detractors de la *Centuria*, també continuà amb el costum d'inventar llegendes. Així, ell és l'autor d'una faula sobre un rei moro de Barcelona i sembla que també fou el primer que parlà del llemosí com a llengua dels antics catalans.

En la part final del llibre, Barelles dóna algunes referències cronològiques al voltant del naixement de Guifré el Pelós i alguna altra dada contemporània que són força encertades. No és el cas de l'adaptació que en fa Tarazona, el qual introdueix unes taules cronològiques al llarg del segle VIII i situa el naixement del Pelós amb un error de gairebé un segle.

La reacció de Jeroni Pujades

Una vegada publicada la *Centuria* les reaccions no es feren esperar. L'abast del terrabastall el coneixem pels escrits del jurista Jeroni Pujades.¹⁶ Així, segons aquest autor, tantes persones doctes i de lletres es van sentir incòmodes per aquesta publicació, que el mateix arquebisbe de Tarragona Joan Terés va escriure al bisbe de Barcelona Alonso Coloma reprenent-li asprament haver donat llicència per a imprimir el llibre. Terés també escrigué als diputats de Catalunya perquè dissimulaven davant el fet. El portador d'aquestes cartes fou el professor i historiador Francesc Calça. Una vegada asabentat, el bisbe barceloní manà recollir i treure de circulació tots els llibres que pogué de la *Centuria*. Pujades expressava també el desig que el bisbe hagués lliurat els llibres al foc i que no renaïessin quan aquest fou promogut poc després al bisbat de Múrcia i hagué d'absentar-se.

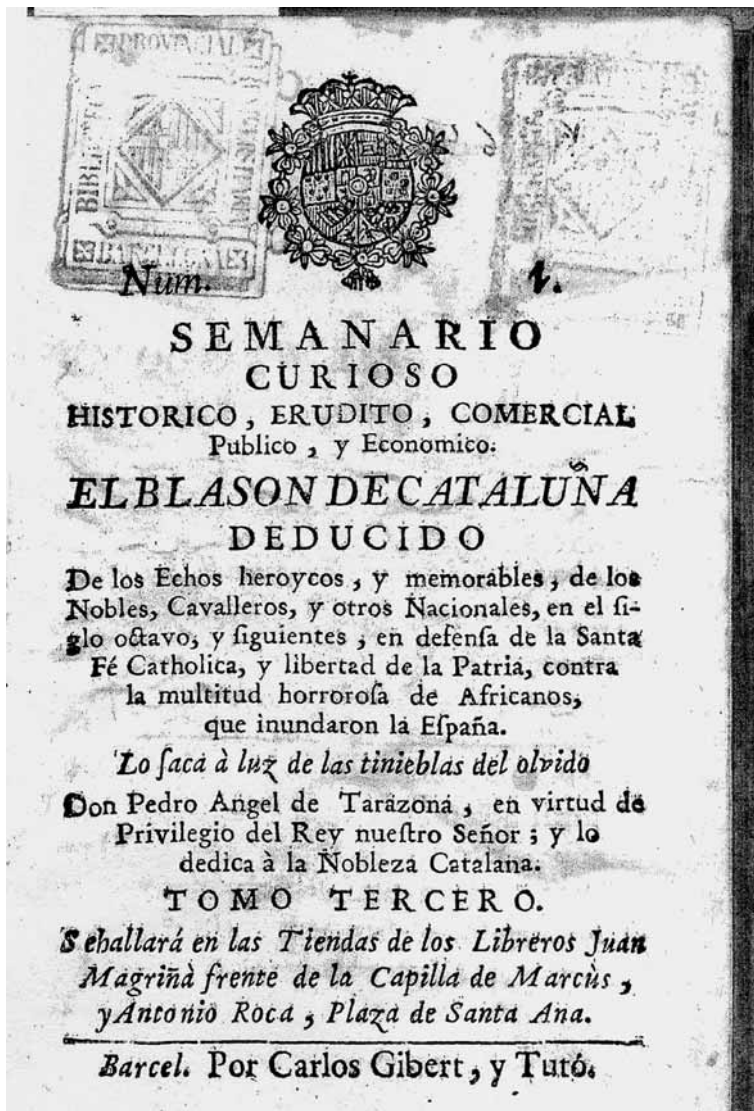
L'arquebisbe Joan Terés fou nomenat virrei de Catalunya l'any 1602 en ser destituït el duc de Feria a causa haver empresonat els diputats catalans. El nou virrei, nascut a Verdú, estaria més predisposat a vetllar pel rigor de les obres d'història catalana a dife-

¹³ Encara avui en dia, els autors sovint fan referència a un manuscrit en que basen el seu relat, tot i que, naturalment, tothom el dóna per inexistent. Aquest és també el cas, per exemple, d'Umberto Eco en la seva novel·la *El nom de la rosa*.

¹⁴ COLL i ALENTORN, M: *Llegendari*, Barcelona, Curial, 1993, p. 44.

¹⁵ Francesc Calça era autor d'una obra sobre història de Catalunya publicada en llatí l'any 1588, *De Catalonia liber primus*.

¹⁶ MIRALLES, Eulalia: "La Corónica Universal del Principado de Cataluña de Jeroni Pujades, una obra interpolada?", *Llengua i Literatura*, núm. 13, 2002, pp. 223-272.

Portada de *El Blason de Cataluña* de Pedro Àngel de Tarazona publicat el 1776.

Es tracta d'una versió de la *Centuria* de Barelles. (Biblioteca de la Universitat de Barcelona)

rència dels altres virreis d'origen castellà com el duc de Ferri. Malauradament, durant el segle XVI i XVII de virreis catalans n'hi hagué en comptades ocasions.

En tot aquest afer s'hi veuen reflectides les causes que contribuïren a la decadència literària a Catalunya tal com ho defineix Martí de Riquer: l'absència de la cort reial, la inoperància cultural de la petita cort virregnal i la vida somorta d'una universitat que explicava en llatí. Això afegit a la manca de confiança en el català com a llengua literària.¹⁷

Pujades només en llegir el pròleg de Barelles i les seves suposades fonts ja les va

considerar sospitoses perquè coneixia documents que provaven la fundació de Montblanc en el segle XII. Per tant, no podia ser que el rabí Capdevila visqués en aquesta localitat durant la invasió musulmana en el segle VIII. Així mateix, la filiació que feia entre Bernardo Barçino i Zinofré tampoc era certa. D'aquesta manera, el jurista Pujades es va imposar com a obligació posar en clar la història dels primers comtes catalans per així poder postergar definitivament els escrits de Barelles al terreny de les faules.

Així, la primer part de la crònica de Pujades va veure la llum l'any 1609 amb el títol de *Corònica universal del Principat de Catalunya*. Tot i el valor de l'obra de Pujades no es va publicar la segona part. No fou fins a finals del set-cents, arran de la proliferació de còpies manuscrites, que Tarazona va ser el primer a mirar d'emprendre una edició completa de l'obra. Tot i la intenció inicial de Tarazona, i malgrat l'interès que devia generar l'empresa, només es va publicar la traducció castellana feta per ell sobre l'edició catalana de 1609. Més endavant, entre 1829 i 1832 s'imprimí a Barcelona l'única edició completa de la *Crònica* de Pujades.

El blasón de Cataluña de Tarazona

El desig de Pujades que la publicació de Barelles fos lliurada al foc i no renaixés no es va complir, ja que el mateix escriptor que traduí la seva *Corònica* fou el que també reedità de forma resumida la *Centuria*. Així, l'obra de Barelles va veure altre cop la llum poc abans de l'any 1780 en la publicació de Pedro Àngel de Tarazona: *Semanario curioso, histórico, erudito, comercial, público y económico. El blasón de Cataluña*.¹⁸

Tarazona fou redactor del *Diario de Barcelona*¹⁹ i se l'ha considerat precursor del periodisme a Catalunya. Va publicar el resum de l'obra de Barelles i, més endavant, la traducció de la primera part de la *Corònica* de Pujades en forma de lliuraments setmanals en la seva publicació periòdica.

Aquest escriptor va emprendre la tasca de reeditar l'obra de Barelles amb la intenció d'oferir una narració amb un estil més planer

¹⁷ RIQUER, Martí de: *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, 1983, v. III, p. 585.

¹⁸ TARAZONA, Pedro Àngel: *Semanario curioso, histórico, erudito, comercial, público y económico. El Blasón de Cataluña: deducido de los echos heroycos y memorables de los nobles cavalleros y otros nacionales en el siglo octavo y siguientes, en defensa de la fe catholica y libertad de la patria, contra la multitud horrososa de africanos, que inundaron España*, Barcelona, Carlos Gibert y Tutó, 1776-1777.

¹⁹ El *Diario de Barcelona* fundat l'any 1792 és la publicació degana de la premsa continental europea. Sabem que Tarazona era redactor d'aquest diari pel pròleg de la *Crònica* de Jeroni Pujades en l'edició de 1829.

i agradable per al lector. D'aquesta manera ho expressava en la nota final del primer volum de *El blasón de Cataluña*, on qualificava a fra Esteve Barelles d'autor principal de l'obra. L'escriptor i editor Tarazona ofería un resum de l'obra de Barelles publicant-la en cinc volums de petit format que serien més fàcils de manejar com a eina de lectura que el llibre únic i més voluminós del seu primer autor. Respectava la divisió en capítols de Barelles però canviant algun dels títols per fer-los més entenedors i introduint també subcapítols. Així mateix, afegia al final de cada llibre una taula on situava cronològicament alguns dels fets. A la vegada actualitzava el text especialment en els topònims, eliminant les poques abreviatures que encara es trobaven en el text de Barelles i utilitzant uns noms de personatges més d'acord amb la llengua castellana.

L'obra de Tarazona representà la popularització d'aquestes llegendes al voltant de la figura dels primers comtes barcelonins, sobretot pel que fa a la llegenda del drac de Sant Llorenç del Munt o a la de la nostra Delfina.

Per tant, molt probablement, fou a partir de la publicació a finals del segle XVIII de Tarazona que la narració arribà a les mans de l'escriptor i apotecari agramuntí Antoni Viladot, de qui sabem que tenia una remarcable cultura. El fet que el text confeccionat per Viladot i publicat per Puig indiqués dates errònies però coincidents amb Tarazona porta a pensar que es va inspirar en el text d'aquest autor i no en l'original de Barelles que no aportava cap d'aquestes dates. A més, el personatge de la mare de l'heroïna, Anna de Querforadat, també és una creació de Tarazona i no surt en la *Centuria*.

La *Centuria* de Barelles segons la crítica historiogràfica

Durant aquest període caracteritzat per la decadència de la literatura catalana sorgí una abundosa historiografia apòcrifa. Podem citar com a cas extrem el fals Boades del *Libre dels feyts d'armes de Catalunya* que és una falsificació de Joan Gaspar Roig i Jalpi, frare de l'orde dels mínims. A diferència d'aquest pseudo-Boades que fins el segle XX enganyà els erudits, l'obra de Barelles ja fou qualificada de fals històric des del

primer moment pels seus contemporanis. A causa d'aquests historiadors mancats d'ètica professional, que no dubtaven a inventar autors o obres antigues, calgué l'esforç de molts erudits per posar ordre i destriar el que era cert del fals en aquestes polèmiques obres. Així mateix, la introducció de llegendes dins de les obres de caire històric era habitual. Així, el valencià Beuter (1538) fou el primer que mencionà la llegenda de les Quatre Barres i el manuscrit on diu que la trobà, probablement, no va existir mai.²⁰

Des del punt de vista del valor històric, la *Centuria* de Barelles ja fou refutada molt aviat pel valencià Francesc Diago en la seva *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona*, publicada el 1603. Aquest autor tractava amb esperit crític un gran cabal de fonts sobre els nostres primers comtes i especialment el Pelós. També fou deixada de banda l'obra de Barelles pel rossellonès Andreu Bosch (1628), que la qualificava de faula que mereixia tenir-se com a llibre de cavalleria. Ja hem comentat que la mateixa opinió li mereixia a Jeroni Pujades que la incloïa amb altres llibres de cavalleries com *Tirant lo Blanc*. Pel que fa als bibliògrafs com el castellà Nicolás Antonio, arquebisbe de Tarragona, en la seva obra *Bibliotheca Hispana Nova* (1672) ja qualificava la *Centuria* de pseudo-història i remetia als comentaris d'Andreu Bosch.²¹

Més endavant, entre 1829 i 1832 s'imprimí a Barcelona l'única edició completa de la *Crònica* de Pujades impulsada per Torres Amat, Albert Pujol i Pròsper de Bofarull. En el pròleg d'aquesta edició els editors comentaven la publicació de Tarazona sobre l'obra de Barelles amb aquestes paraules: *Y como no mereció la estimación pública; porque la obra de Barrellas contiene mil patrañas e inconsecuencias, siendo reputada mas como un tejido de fábulas, que como una historia, por Nicolás Antonio, el Marques de Mondejar, Bosch, Caresmar y otros muchos: a esto alude en lo que dice en la exhortación al lector y en la nota al cap. 24 del libro primero de la Crónica, cuando se manifiesta quejoso del poco aprecio que algunos hacían de sus trabajos literarios.*²² A més, afegien que la veu *barrellada*, potser venia de Barelles, que a Catalunya significava un judici fals i desbarrat. Un dels mateixos editors, Torres Amat, es re-

²⁰ COLL i ALENTORN, Miquel: *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1990, p. 39.

²¹ ANTONIO, Nicolás: *Bibliotheca Hispana Nova*, Madrid, 1788, tom II, p. 290.

²² PUJADES, Jeroni: *Crónica universal del Principado de Catalunya*, Barcelona, Imprenta José Torner, 1829, tom I, p. IV.

afirmava en aquesta idea i qualificava Barelles de miserable historiador.²³

L'expert llibreter Palau i Dulcet també es feia ressò d'aquesta teoria. Així, opinava que la narració fantàstica de Barelles fou tan popular que arrel de la mateixa es formà el terme *barellades*, que designava una exagerada falsedat. Per a aquest llibreter els forjadors de mentides i arguments fantàstics sempre deien que transcrivien textos antics, que no havien existit mai. El considerava un dels últims llibres de cavalleries, produït per la ment extravagant dels escriptors de l'època.²⁴

També fou qualificada per Miquel Coll i Alentorn com absurda, quasi demencial i mostra d'invençions estranyíssimes.²⁵ Pel que fa a les seves fonts, apart de la seva desorbitada fantasia, Coll assenyala Marineu Sicul (1530) i Tarafa (1553), principalment, i també Beuter (1538), i més remotament, el *Flos mundi* (1407). També destaca que el text de Barelles és el que parla per primera vegada d'una altra llegenda relacionada amb la família de Guifré el Pelós. Es refereix a la llegenda del drac de Sant Llorenç del Munt. Coll no sap si Barelles trobà formada aquesta contalla o se la va inventar de nou, però, basant-se en les localitzacions concretes es decanta per pensar que es basà en una llegenda conservada entorn al monestir de Sant Llorenç. Barelles l'hauria relacionat amb el pare del comte Guifré i així la posà en circulació amb tant d'èxit que s'hi ha mantingut fins als nostres dies. Aquest èxit, però, no fou immediat. No fou fins els anys 1776-1777 que Pedro Angel Tarazona publicà en la seva obra *El Blasón de Cataluña* una extensa versió de la llegenda del drac, que era la de Barelles.

Per tant, es constata que la crítica historiogràfica ha estat implacable amb l'obra de Barelles. Pel que fa a la crítica literària aquesta és inexistent. Barelles va tenir la mala fortuna de ser un escriptor català que va escriure en castellà. Així, la seva obra no ha pogut ser valorada com a literatura catalana per no haver estat escrita en aquesta

llengua, però tampoc s'ha considerat mai en els estudis de la literatura castellana perquè la seva temàtica no seria d'interès o l'autor no dominaria adequadament aquest idioma. Aquest conflicte pel motiu de la llengua també el va haver de sofrir el mateix Pujades en la seva *Crònica*. Així, aquest autor va voler escriure i publicar la primera part de la seva obra l'any 1609 en català, tot i comentar en el pròleg les pressions que havia tingut per fer-ho en castellà. La segona part de la seva obra ja la va escriure en castellà però no va poder veure la llum en vida de l'autor. El català no deixà de tenir escriptors, però ben sovint s'hagueren de resignar a la difusió manuscrita, perquè no eren negoci editorial. A més de les múltiples pressions sobre els autors que volien escriure en català, caldria afegir la problemàtica de voler utilitzar una llengua que no disposava d'una ordenació gramatical unitària. La manca d'aquesta gramàtica va provocar una greu dislocació de la consciència lingüística als Països Catalans.²⁶ En canvi, la llengua castellana disposava d'una gramàtica des de finals del segle XV.

Actualment, la *Centuria* de Barelles és considerada com a obra literària dins de les novel·les de cavalleries en llengua castellana.²⁷

Indrets d'Agramunt en la narració

Deixant de banda el nul rigor històric de l'obra de Barelles es pot intentar entreveure el possible origen de la figura llegendària de l'heroïna agramuntina. Potser un dels pocs punts d'interès de l'obra està, precisament, en la creació o divulgació d'aquesta i altres llegendes.

La localització i descripció correcta dels topònims referents a Agramunt i voltants ens porta a pensar que l'escriptor Barelles coneixia la vila i s'hauria pogut basar en una llegenda que circulés per l'indret. De la mateixa manera, Coll i Alentorn, tal com ja hem comentat, també feia la mateixa deducció respecte a la llegenda del drac de Sant Llorenç del Munt.

Tot i que Barelles utilitzava habitualment el nom d'Agamonte, en el títol del capítol X es-

²³ TORRES i AMAT, Fèlix: *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona, Curial, 1973 [reimpresió facsímil de Barcelona, J. Verdager].

²⁴ PALAU i DULCET, Antoni: *Manual del librero hispanoamericano*, Barcelona, 1949, tom II B.

²⁵ COLL i ALENTORN, Miquel: *op. cit.*, pp. 46-50.

²⁶ Aquesta és l'opinió expressada per J.M. Ainaud. *Gran Enciclopèdia Catalana*: veu "català", Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1973.

²⁷ LUCIA MEGÍAS, José Manuel (coord.): *Antología de libros de caballerías castellanos*, Alcalá de Henares, Centro de Estudios Cervantinos, 2001, pp.191-194. VALSALOBRE, Pep: "Llocs, formes i textos de la protohistòria literària catalana. Segles XV-XVII: del marquès de Santillana a Nicolás Antonio (1676)", *Estudi General*, Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, núm. 22, 2002, p. 19.

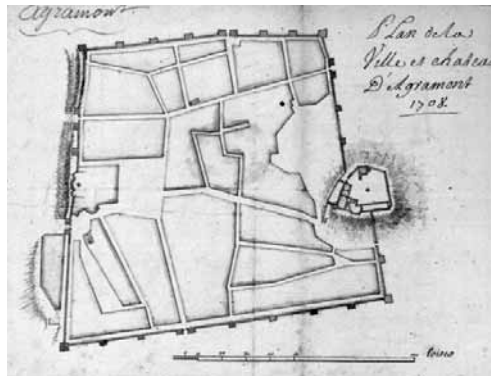
tablia l'equivalència amb la vila d'Agramunt. També podem concretar algunes descripcions força precises que dona de la població. Així, situava la vila a la ribera del riu Sió, de manera que el moros hi baixaven des de les serres d'Almenara. La fugida de la vila en el moment del setge es feia per la porta del costat contrari en direcció cap a Artesa. Quan arribaven al Rec Salat, un lloc de regadiu ple de sèquies i pantans, eren atacats pels musulmans. La narració també explica que per tal de distreure l'atenció dels assetjants els agramuntins calarien foc a una illa de cases propera al castell i situada a l'altre extrem de la vila. El mateix Barelles comentava que a aquest indret pel motiu esmentat li va quedar el nom de carrer Cremat. De tota manera, la correspondència que feren alguns autors agramuntins com Puig i Ball amb un carrer actual de la vila d'Agramunt ens porta a una trama urbana molt posterior als fets narrats i que correspondria a la dels segles XIII al XVIII, període en el qual va escriure Barelles la seva narració. Per aquesta raó, el carrer Cremat més actual no podria correspondre al de l'època de la llegenda.

Per altra banda, el topònim del Rec o Reguer Salat té un origen molt antic i ja és mencionat en la documentació de 1105, el mateix any que la ciutat musulmana de Balaguer caigué en mans dels cristians. Per tant, seria possible que d'aquest indret s'hagués conservat alguna llegenda dels anys de la conquesta cristiana.

Per tant, pels detalls de topònims i indrets del terme d'Agramunt que Barelles dona en la seva *Centuria* podem deduir que coneixia força bé aquesta localitat i potser, fins i tot, que hi havia residit, o bé coneixia algú que n'hi podia donar informació de forma precisa. Fins i tot, l'haurien pogut informar d'alguna llegenda de l'època de les lluites entre moros i cristians.

Els Peramola i la fundació del convent de franciscans d'Agramunt

Respecte a la relació de l'escriptor amb Agramunt, sabem que els franciscans iniciaren l'edificació d'un convent a la vila a partir de la donació en testament de Ponç de Peramola. No tenim referències de la relació dels frares amb aquesta població amb anterioritat a la deixa testamentària. El contacte es podria haver establert fàcilment a partir de la

Gravat d'Agramunt del segle XVIII.
Es pot observar la situació dels portals de la vila en l'època de la narració de Barelles.

professió de predicadors dels frares franciscans. I més, tenint en compte que Barelles consta com un cèlebre predicador.

Així, l'any 1607 Ponç de Peramola atorgà testament i deixà els seus béns al nebot Sadurní d'Odena i, si aquest moria també sense fills, a la fundació d'obres pies i un convent de franciscans de l'observança en la vila d'Agramunt.²⁸ Oncle i nebot moriren aquell mateix any i els béns dels Peramola foren subhastats per invertir l'import en censos. Els rèdits corresponents havien de servir per a la construcció d'una església i un monestir per als frares franciscans. Per la documentació se sap que l'any 1614 els confreres de la Confraria de l'Esperit Sant ja van cedir als pares franciscans l'indret de la capella de Santa Llúcia per a edificar el monestir.²⁹ Més endavant, amb força entrebancs es va anar construint l'església i el claustre del convent.

L'exclaustració dels pares franciscans i la destrucció del convent agramuntí arran de la desamortització implicà la pèrdua de la relació d'aquest orde amb la vila. A finals del segle XIX encara quedaven restes de l'edifici com ara el campanar i una capella. Actualment, només es conserva la cisterna que hi havia al mig del claustre i el pou de gel.

El frare agramuntí Francesc Garganter

Per altra banda, també ens consta que en aquells anys un fill d'Agramunt era frare franciscà. Es tractava de Francesc Garganter que es formà i va prendre l'hàbit al convent de Jesús de Barcelona. Pels seus mèrits i qualitats va arribar als càrrecs més alts dins de l'orde i el 1615 fou elegit ministre provincial de Catalunya. Més endavant, el 1624, fou elegit per segon cop en aquest càrrec i en el mateix capítol provincial també s'insti-

²⁸ PUIG i BALL, *op. cit.* p. 100.

²⁹ BARRAQUER, Gaietà: *Las casas de religiosos en Cataluña*, Barcelona, Imprenta de Francisco J. Altés, 1906, tom I, p. 556.

Fragment d'una carta manuscrita de fra Francesc Garganter de l'any 1622.

Va ser ministre provincial dels franciscans quan es fundà el convent d'Agramunt. (Arxiu dels Franciscans de Catalunya)

Para este negocio de la informacion que toma mi ser que
ralt se embiamos esa requesta v. n. de la presente formida
y despues haga lo que quisiere y ea lo demas nos auise que
atodo audiremos con la pretesa posible. Dios nro Senor se de
pierrez y salud como queda. De nro Conuento de San Juan
de Bar. a los 4 de Mayo 1622.
fr. Juan Garganter
Convento de San Juan de Bar.

tuí com a primer president del convent d'Agramunt el frare Jaume Boris.³⁰

Malauradament, el pare Garganter morí aquell mateix any, pocs dies abans que es fes la cerimònia de posar la primera pedra al convent d'Agramunt, el mes d'octubre de 1624. Podem tenir per cert que el pare Garganter deuria influir notablement perquè el convent de franciscans fos una realitat, tot i les dificultats que acompanyaren el projecte des de bon començament.

No tenim cap prova documental sobre la possible relació entre el pare Francesc Garganter i fra Esteve Barelles. Tot i així, penso que deuria existir, ja que els dos foren contemporanis com a frares dins de l'orde franciscà i tenien connexió amb Agramunt. Hi ha la possibilitat que les referències que fa Barelles a aquesta vila del Sió en la seva narració provinguessin del frare agramuntí.

Els Peramola i la *Centúria*

Desconeixem quina fou la raó de la deixa testamentària dels Peramola i quina relació tenia aquesta família amb els franciscans, però podria tenir a veure amb el protagonisme que Barelles dedicà en la seva obra a la vila d'Agramunt i a aquest llinatge. Així mateix, a finals del segle XVI, era baronessa de Peramola, Peronella de Sorita i de Peramola, casada amb Pere Galceran de Pinós. Es tracta d'una altra coincidència, ja que el nom cristià de l'heroïna agramuntina de Barelles era Peronella, que és el mateix nom de la baronessa.

Els mateixos Peramola, al costat de d'altres nissagues del comtat d'Urgell, també surten mencionats en aquesta obra com a mostra de valerosos cavallers. Fins i tot, un Peramola era l'artífex de la victòria en una batalla al pla d'Urgell gràcies als seus enginyosos

invents. D'aquesta manera, tant els Peramola com els Pinós figuraven en la *Centúria* com uns dels principals capitans.

La menció de determinats llinatges al voltant de figures llegendàries també succeí en el cas de la llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons, que, com ja hem dit, s'ha vinculat a l'escriptor Pere Tomic i a la seva relació amb la casa dels Pinós. Precisament, els principals capitans mencionats per Barelles coincideixen amb els Nou Barons de la llegenda otgeriana. Fins i tot, l'autor crea com un dels principals cavallers del llibre, un que anomena Ot d'Ager Cataló i que el fa parent dels senyors d'Agramunt. Altres llinatges secundaris vinculats als Pinós com els Querforadat també tenen rellevància en la *Centúria*.

Per tant, l'obra de Barelles es podria tractar d'un intent d'il·lustrar com les cases nobiliàries, i entre altres les dels Peramola i dels Pinós, descendien d'antics cavallers que ja havien lluitat contra els sarraïns al costat dels comtes durant la conquesta cristiana dels territoris catalans. En la segona meitat del segle XVI aquesta era una preocupació fonamental, com frenar l'avanç turc al Mediterrani. La defensa de Malta el 1565 i la victòria a la batalla de Lepant el 1571, on participaren de forma destacada els catalans, haurien intentat frenar aquest avanç, tot i que sense aconseguir-ho. El clima d'animadversió contra els moriscos s'accentuaria fins arribar a la seva expulsió el 1609.

A més, no seria un cas únic, els Montcada també van intentar provar durant el segle XVI que descendien d'un cavaller alemany arribat amb Sant Jordi des d'Antioquia.³¹

També cal considerar que el llinatge dels Peramola era força antic i que havien destacat realment en la conquesta cristiana d'aquestes

³⁰ MARCA, Francesc: *op. cit.*, pp. 503-504.

³¹ CORTADELLES i VALLÈS, Anna: *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó: segles XIII-XVI*, Barcelona, Curial- Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 18.

terres al costat dels comtes d'Urgell. Així tenim documentat un Arnau de Peramola l'any 997 al costat del comte Ermengol I, i un Ramon de Peramola fou nomenat marmessor del testament del mateix comte. Més endavant, a finals del segle XI, el comte Ermengol IV lliurà a Bernat de Peramola els castells d'Oliana i Peramola, per l'ajut que n'havia rebut en la lluita contra els sarraïns a la vall del Segre.³² A més, tant els Pinós com els Peramola també havien col·laborat amb el comte de Barcelona i, per això, tenien la castlania de la vila de Tàrraga.

El personatge de Jordi d'Agramunt

Un personatge destacat de la narració és el cavaller Jordi d'Agramunt (en el text se l'anomena en anglès, *George*) que era fill de l'antic senyor de la vila. Es tracta del germà de la nostra heroïna a qui Barelles també va fer protagonista d'un altre fet llegendari: el patronímic de sant Jordi sobre els cavallers catalans i el crit de batalla *Sant Jordi, via feu, firan, firan!* que va voler atribuir per primer cop a aquest cavaller.³³

Podem trobar un precedent en una altra novel·la de cavalleries, el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell. Aquest autor també va crear el personatge del senyor d'Agramunt, cavaller del seguici de Tirant, que al final de la narració es casava amb la donzella de la princesa i esdevenien reis de Fes. Aquest senyor d'Agramunt creat per Martorell podria ser un precedent del Jordi d'Agramunt de Barelles.

Les dades històriques sobre la conquesta cristiana d'Agramunt

Es poden donar algunes referències sobre les dades històriques que actualment tenim sobre la conquesta cristiana d'Agramunt. No tenim documents sobre la vila fins a la segona meitat del segle XI. Per tant, es desconeixen els possibles intents de reconquerir l'indret amb anterioritat. La referència més antiga és la donació del seu castell i terme per part d'Ermengol, comte d'Urgell, al seu vassall Pere Miró de Ponts l'any 1051.³⁴ Els Ponts eren un important llinatge de veguers comtals que més endavant s'anomenaren Puigverd, ja que foren també senyors d'aquest poble. D'ells seria el mèrit d'haver reconquerit definitivament aquest indret, ja que van ser uns actius lluitadors contra els sarraïns. Precisament, el fill primogènit de Pere Miró, Arnau, morí en una d'aquestes ac-

cions, defensant el castell de Barberà de la Conca que havia rebut en feu del comte de Barcelona. Heretà els dominis l'altre fill anomenat Bernat i, des de llavors, ell i els seus descendents ja es cognominaren Puigverd.

Aquest llinatge dels Puigverd s'extingí a finals del segle XIII i moltes de les seves propietats passaren al monestir de Poblet que també conservà part de la seva documentació. L'extinció de la família Puigverd i la liquidació, més endavant, del comtat d'Urgell, arran del Compromís de Casp, explicaria que al segle XVI no es tingués cap referència concreta d'aquests temps reculats i dels seus protagonistes autèntics. Un llinatge fonamental com aquest dels Puigverd ni tan sols surt mencionat en la *Centuria*, ja que feia segles que s'havia extingit i no en quedava memòria. Fins el segle XVIII, amb els estudis del pare Jaume Finestres sobre la documentació del monestir de Poblet, no se'n va tenir notícia.

Les motivacions de l'autor

En la seva obra Barelles se'ns mostra amb una desorbitada fantasia que fa difícil separar la ficció de d'altres dades que poden tenir una base. Segurament, la finalitat de Barelles era escriure un relat cavalleresc i caldria deixar de banda en la seva valoració qualsevol referència als personatges històrics. L'interès del llibre estaria en la difusió de fets llegendaris, com el del drac de Sant Llorenç del Munt o el de la Delfina.

Ens queda però l'interrogant sobre la raó originària que li féu situar la seva heroïna a Agramunt. Es basà potser en una llegenda que ja circulava en la memòria de la gent de la vila i a la que ell intentà sobreposar uns personatges com eren els comtes de Barcelona, fins llavors en ple segle XVI encara poc coneguts. Seria la interpretació més probable.

Queden encara molts interrogants sobre l'autor i les seves motivacions en escriure aquesta narració que potser algun dia es podran continuar aclarint. De tota manera, la part més interessant de tota la qüestió en aquest moment es troba en la possibilitat de rastrejar, encara que sigui en part, l'origen de la llegenda i retornar-li a l'autor el mèrit de la seva creació. I a la vegada, intentar deduir la gènesi d'aquesta narració i poder valorar la divulgació i la crítica que ha generat una obra tan controvertida.

³² *Catalunya Romànica*, Barcelona, Editorial Enciclopèdia Catalana, v. Alt Urgell i Andorra, p. 83.

³³ Segons Amades el crit dels guerrers catalans era "Sant Jordi, firam! firam!".

³⁴ ALTISENT, Agustí: *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960-1177)*, Abadia de Poblet, Generalitat de Catalunya, 1993.

